

СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ ТЮЛЕНЄВ,*кандидат економічних наук,**Національний науковий центр**«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»**Міністерства юстиції України;* <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>,*e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net***ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ РЕЙДЕРСТВОМ**

Становлення й розвиток економічної безпеки держави вимагає вжиття дієвих заходів щодо протидії та мінімізації негативного впливу кримінальних правопорушень, які посягають на суспільні відносини в господарській діяльності, законній діяльності суб'єктів господарювання, професійній діяльності суб'єктів сфери публічного адміністрування тощо. Серед таких кримінальних правопорушень значна увага приділяється тим, у яких вбачаються ознаки рейдерства, тобто дії, пов'язані з протиправним поглинанням і захопленням майна, активів підприємств, установ, організацій, корпоративних прав на них та інших ресурсів, посяганням на права власників або уповноважених осіб суб'єктів господарювання різної форми власності тощо. Вагому роль у доведенні та з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню в цих кримінальних правопорушеннях, відіграють висновки експертів. Ураховуючи недостатню розробленість проблематики призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, мету статті сформульовано як визначення комплексу судових експертиз, що призначаються під час досудового розслідування таких правопорушень, з'ясування особливостей їх призначення. Задля досягнення означеної мети використовувалися комплекс загальнонаукових методів, а також деякі філософські та спеціальні методи дослідження, зокрема: аналіз, синтез, системно-структурний метод, метод прогнозування та діалектичний метод.

За результатами проведеного аналізу слідчо-судової практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, з'ясовано, що типовими експертними дослідженнями є: технічна експертиза документа, економічна експертиза, почеркознавча експертиза. Якщо узагальнювати, то можна підсумувати, що вони призначаються в кожному другому кримінальному провадженні досліджуваного виду.

Визначено чинники, які слід брати до уваги при вирішенні питання про необхідність і доцільність призначення судової експертизи під час досудового розслідування. З'ясовано, яких помилок припускається сторона обвинувачення під час призначення окреслених видів кваліфікованих спеціальних досліджень, що позначаються на їх якості. Зважаючи на характер дії рейдерів, процеси, що відбуваються в суспільстві та професійній діяльності окремих учасників суспільних відносин, окреслено перспективи подальших наукових досліджень.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, рейдерство, судова експертиза, суб'єкт господарювання, захоплення й поглинання підприємства, економічна експертиза, почеркознавча експертиза, технічна експертиза документа.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством, посягають на законну діяльність суб'єктів господарювання. Ця група злочинів і кримінальних проступків включає в себе діяння щодо протиправного поглинання та захоплення майна, активів і посягання на корпоративні права власників підприємств, організацій, установ тощо. Узвичаєно в юридичній літературі під рейдерством розуміють захоплення майна, яке відбувається поза волею його власника, що поєднане із застосуванням

засобів і реалізацією комплексу діянь кримінального характеру, зокрема придбання контрольних пакетів акцій способами, що суперечать установленим законом процедурам та волі менеджменту компанії, що поглинається (Кубарєв, Бархан, 2022, с. 89).

Наслідками рейдерства зазвичай є: тінізація національної економіки; порушення прав приватних підприємців, фермерів, бізнесменів та інших суб'єктів господарювання, що призводить до унеможливлення їхнього функціонування, а

отже, впливає на перспективи побудови конкурентних ринкових відносин; неможливість залучення капіталу іноземних інвестицій (Fabuš, 2017; Urbig et al., 2012, p. 384); порушення належного стану економічної безпеки, що негативно позначається на національній безпеці; зниження рівня продовольчої безпеки (Kimaго et al., 2023, p. 165); ускладнення гармонійного соціально-економічного розвитку нашої держави тощо.

Суттєво знижують досліджувані нами кримінальні правопорушення й авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів та інших осіб, наділених владними повноваженнями, адже при викритті рейдерських схем з'ясовується, що до їх реалізації причетні публічні службові особи. Викладене дозволяє припустити, що теза про те, що кримінальні правопорушення, в яких вбачаються ознаки рейдерства, є ключовими загрозами економічній безпеці нашої держави, є вже не такою й безпідставною. Такий стан справ зумовлює потребу активізації діяльності органів публічного адміністрування, правоохоронних органів та інших учасників правових відносин щодо забезпечення належної протидії рейдерству, його проявам як адміністративно-правовими, так і кримінально-правовими методами.

Коли в діях особи вбачаються ознаки кримінальних правопорушень, готування або замах на їх учинення, то це вже є підставою для відкриття кримінального провадження, а отже, за таких умов важливо забезпечити виконання завдань, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

За результатами вивчення матеріалів слідчо-судової практики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, доходимо висновку, що до них належать цілі групи кримінальних правопорушень, які характеризуються складністю способів учинення, подекуди навіть у діях правопорушників убачаються технології злочинної діяльності. Тому важливо, щоб практична діяльність щодо протидії кримінальним правопорушенням здійснювалася на належному рівні, з використанням досягнень науки і техніки. Одним із важливих питань у цьому контексті є проблематика призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, адже під час провадження такої діяльності у представників сторони обвинувачення виникає потреба у вирішенні великої кількості питань, що виходять за межі їхньої професійної компетенції.

У кримінальному провадженні цінність експертного висновку, складеного за результатами кваліфікованого дослідження суб'єктом, який згідно з вимогами Закону України «Про судову експертизу»¹ наділений правом на провадження судово-експертної діяльності, полягає в тому, що він є самостійним процесуальним джерелом доказів². Однак беззаперечно слід зважати й на той факт, що згідно із сучасною доктриною кримінального процесу жоден доказ не має переваги над іншими, а оцінка кожного з них полягає в перевірці їхньої відповідності вимогам належності, допустимості, достовірності. Водночас саме судова експертиза на підставі сучасних досягнень науки і техніки здатна забезпечити правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною інформацією.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення комплексу судових експертиз, що призначаються під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, особливостей їх призначення. Для досягнення поставленої мети потребують вирішення такі завдання: 1) проаналізувати слідчо-судову практику задля визначення кримінальних правопорушень, що можуть бути віднесені до категорії тих, що пов'язані з рейдерством; 2) з'ясувати різновиди експертних досліджень, які є типовими до призначення під час розслідування вищезгаданих правопорушень, окреслити проблемні питання такої діяльності.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Визначаючи розробленість проблематики призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, слід вказати, що суттєві напрацювання в цій царині наукового знання провели В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, А. В. Кофанов, Д. В. Куриленко, О. М. Моїсєєв, Ю. К. Орлов, І. В. Пиріг, Е. Б. Сімакова-Єфремян, М. Г. Щербаковський, О. Г. Яновська та ін. Положення, розроблені цими вченими, їх використання під час проведення нашого дослідження дозволили забезпечити наукову обґрунтованість сформульованих висновків.

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 10.01.2024).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.01.2024).

Щодо питань використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, то вони в теорії сучасної доктрини криміналістики та судової експертології майже не досліджувалися. Деякі з них розкрито в науково-методичних рекомендаціях, підготовлених В. В. Кікінчуком та В. О. Гусевою (2020), а також у рекомендаціях, виданих авторським колективом у складі М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударця, С. З. Довгуня та ін. (2021). Проте в них не розкрито такі проблемні питання, як призначення економічних експертиз, лінгвістичних експертиз тощо. Таким чином, окреслена проблематика ще не знайшла свого ґрунтовного висвітлення в науковій літературі, а тому потребує проведення подальших досліджень.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Задля реалізації визначеної мети проаналізовано матеріали слідчо-судової та експертної практики. Емпіричну базу дослідження становлять статистичні звіти Офісу Генерального прокурора України за 2015–2023 рр., а також матеріали експертної та судової практики, зокрема висновки експертів і вироки, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, за статтями 189, 190, 205-1, 206-2, 209, 255, 357, 358 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Вивчення й узагальнення згаданих матеріалів було забезпечено завдяки використанню таких методів наукового дослідження (загальнонаукових, філософських і спеціальних), як аналіз, синтез, системно-структурний, діалектичний і прогнозування. Задля узагальнення тих видів експертних досліджень, що можуть бути визначені як типові під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, застосовувалися статистичні методи, зокрема вибіркового, аналізу кількісних показників, групування.

Методи аналізу та синтезу використовувалися під час опрацювання текстів судових вироків та ухвал, висновків експертів, а також теоретичних напрацювань українських і зарубіжних учених, зокрема для визначення тих суспільно небезпечних і матеріальних наслідків, до настання яких призводить рейдерство, а також під час з'ясування тих чинників, котрі слід брати до уваги під час призначення судово-експертних досліджень. Ці ж методи забезпечили й систематизацію теоретичних напрацювань, проведених у межах досліджуваної нами проблематики. Метод діалектики дозволив сформулювати висновки на підставі проведеної наукової дискусії, що полягала в аналізі авторських позицій, присвячених центральним питанням цього дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сучасна доктрина кримінального права в чистому вигляді не криміналізує рейдерство. У зв'язку із цим науковці дискутують щодо визначення тих кримінальних правопорушень, які можуть бути пов'язані з рейдерством. Принципово необхідним вважаємо зауважити, що проєктом нового КК України передбачено криміналізацію дій у вигляді встановлення контролю над суб'єктом господарювання (рейдерство) та визначення його як злочину третього ступеня. Таким злочином авторами проєкту запропоновано розуміти встановлення незаконного контролю над суб'єктом господарювання, яким є юридична особа, шляхом використання завідомо фіктивних юридичних інструментів, зокрема: 1) блокування чи обмеження фактичного доступу до голосування акціонера, учасника, члена виконавчого чи іншого органу суб'єкта господарювання; 2) спотворення рішення такого органу; 3) порушення чи обмеження переважного права на придбання цінних паперів цього суб'єкта господарювання¹. Оцінюючи запропонований склад кримінального правопорушення, варто зауважити, що його віднесено до групи тих, що посягають на встановлений порядок господарювання (розд. 6.4). Цим же розділом планується криміналізувати дії у вигляді доведення до неплатоспроможності, порушення права на підприємницьку діяльність, незаконного поведіння з комерційною чи банківською таємницею, фіктивного банкрутства тощо. На наше переконання, стаття, якою планується встановити кримінальну відповідальність за рейдерство, не охоплюватиме всі дії, які можуть вчинити рейдери з метою посягання на майно підприємства, установи, організації або сільськогосподарську діяльність чи корпоративні права й інші активи. При визначенні тих кримінальних правопорушень, до вчинення яких вдаються рейдери, вчені вказують на різноманітність способів і характеру вчинюваних дій, використаних знарядь, застосованих засобів тощо. Саме тому під час надання правової оцінки сторона обвинувачення зауважує про те, що в діях рейдерів вбачаються ознаки кількох складів кримінальних правопорушень, тобто наявна реальна сукупність кримінальних правопорушень.

¹ Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 14.10.2023 року) // Новий Кримінальний Кодекс : сайт. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 10.01.2024).

Викладене є небезпідставним, адже підтверджується і сучасною судовою практикою. Так, наприклад, задля протиправного заволодіння нерухомим майном суб'єкта господарювання рейдери можуть вдаватися до підроблення офіційних документів, наприклад договору купівлі-продажу, а в подальшому вступати у змову з державними реєстраторами або з нотаріусами, щоб внести відповідні відомості про фіктивний правочин до державного реєстру. Як слушно з цього приводу вказують вчені, на практиці саме державні реєстратори часто стають учасниками організованих злочинних груп, а подекуди навіть злочинних організацій, задля реалізації комплексу протиправних дій, спрямованих на систематичне захоплення суб'єктів господарювання різних форм власності або майнових активів (Дудуров, Каменський, Титаренко, 2021).

Підтверджуються вказані факти також матеріалами слідчо-судової практики. Так, у справі, що розглядалася Печерським районним судом м. Києва, встановлено, що рейдери протягом одного дня внесли до державних реєстрів відомості про перехід права власності до Товариства з обмеженою відповідальністю «УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКЕ ПІДПРИЄМСТВО «РЕНТАЛ ЕСТЕЙТ» щодо декількох об'єктів нерухомості і таким чином протиправно набули право власності на квартиру, житловий будинок, земельні ділянки, заповдявши потерпілій особі майнову шкоду на суму понад 40 млн грн¹.

На переконання М. І. Камлика, М. А. Погорецького та В. П. Шеломенцева (2007), вчиненню рейдерського захоплення суб'єкта господарювання доволі часто передують створення злочинних організацій, тому дії осіб, що вдалися до реалізації таких протиправних деліктів слід кваліфікувати додатково за ст. 255 КК України «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній»².

Слушно наголошують у юридичній літературі і про вчинення рейдерами протиправного захоплення майна суб'єктів господарю-

вання, поєднаного з ознаками незаконного позбавлення волі, викрадення особи, насильницького зникнення, заповдяння тілесних ушкоджень, погрози вбивства тощо. На підтвердження викладеного вважаємо за потрібне навести факти справи, що розглядалася Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська. Так, з обвинувального вироку встановлено, що обвинувачені, діючи за попередньою змовою, з використанням погрози вбивства, висловленого на адресу потерпілого, вимагали від останнього передати їм право ведення фінансово-господарської діяльності та право на використання майна ТОВ «Центрторг-Агро», ТОВ «Прогрес-Агро» та ФГ «Сади Присамар'я». Це не єдиний факт злочинної діяльності цієї групи осіб. Слідством також було встановлено, що один з обвинувачених заволодів майном підприємства ТОВ «Інтерлізінвест», зокрема часткою його засновника ТОВ «Інтерлізінвест Юкрейн Б.В.», шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених документів підприємств, що заповдяло збитки на загальну суму 920 908 900 грн. Попри те, що судові тяжби ще тривають, згідно з матеріалами справи в цьому провадженні проводилися такі судові експертизи: технічна експертиза документів, економічна експертиза, психолого-почеркознавча експертиза³.

Протиправно заволодівши майном суб'єкта господарювання, корпоративними правами або капіталом, рейдери опиняються в ситуації, коли постає питання про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Так, доволі часто задля цього вони перепродають об'єкт, на яке отримано право власності. Також у подібних випадках зазвичай злочинні організації вдаються до реалізації свого злочинного умислу шляхом підроблення та подальшого використання завідомих підроблених документів, за що передбачена відповідальність відповідно до ст. 358 КК України. Зокрема, у справі, що розглядалася Глобинським районним судом Полтавської області, засуджено засновника Приватного підприємства «Агрофірма «Славутич», який мав частку у статутному капіталі 40 % і задля заволодіння іншою часткою (60 %) подав державному реєстратору Глобинського районного управління юстиції Полтавської області заяву про державну

¹ Вирок Печерського районного суду м. Києва від 17.03.2021 : справа № №757/183/21-к, провадження № 1-кп-410/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95568334> (дата звернення: 10.01.2024).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.01.2024).

³ Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 28.09.2022 : справа № 208/6312/16-к, провадження № 1кп/201/145/2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106476665> (дата звернення: 10.01.2024).

реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу та підроблений протокол № 29 зборів засновників ПП «Агрофірма «Славутич» від 26 січня 2016 р. Таким чином, обвинувачений зареєстрував за собою 100 % статутного капіталу згаданого підприємства, тобто став його одноосібним власником, і отримав право розпоряджатися всім майном підприємства на свій розсуд. Але попри те, що за версією слідства та прокуратури у діях засновника підприємства вбачаються ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 206-2, ч. 4 ст. 358, ч. 1 ст. 205-1 КК України, суд визнав його винним лише у вчиненні підроблення документів, що подаються для державної реєстрації юридичної особи¹.

В обвинувальному вирокі суд посилався на висновок почеркознавчої експертизи, згідно з яким підпис від імені директора підприємства у графі «підписи засновників» протоколу № 29 зборів засновників ПП «Агрофірма «Славутич» від 26 січня 2016 р. виконаний не ним особисто, а іншою особою². Таким чином, це один із доказів, що покладено в обґрунтування вироку на підтвердження вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас технічна експертиза документа – це не єдина судова експертиза, що проводилася в цій справі. Органом досудового розслідування було ініційовано ще й економічну експертизу задля встановлення розміру збитків, завданих потерпілим, зокрема спадкоємцям директора ПП «Агрофірма «Славутич». Відповідно до отриманого висновку кожному з трьох потерпілих завдано збитків на суму 4 243 896,27 грн³.

Задля реалізації свого злочинного умислу доволі часто рейдери вдаються до реалізації тих кримінальних правопорушень, що посягають на суспільні відносини у сфері здійснення господарської діяльності. Так, непоодинокими є випадки, коли вони вчиняють дії, передбачені ст. 205-1 «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців» КК України⁴. Останнє вчиняється

в порушення вимог статей 42, 49 Господарського кодексу України, а також ст. 35 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Однак принагідно слід наголосити, що все ж таки законодавцем криміналізовано підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи – підприємця задля запобігання вчиненню злочинів, передбачених ст. 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» КК України⁵.

Таким чином, до групи кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, належать різні злочини та кримінальні проступки. Для реалізації свого злочинного умислу рейдери вдаються до вчинення різноманітних дій і не завжди виключно інтелектуальних. Подекуди діяльність осіб, причетних до вчинення рейдерських атак, може мати цинічний і насильницький характер, що включає в себе посягання на такі загально визнані найвищі соціальні цінності, як життя і здоров'я людини, її безпека та недоторканність⁶. Викладене зумовлює потребу під час розслідування таких фактів установлювати вагому кількість обставин задля доведення вини причетних осіб. Це стає можливим завдяки реалізації комплексу процесуальних заходів, передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством, серед яких неостання роль належить судовим експертизам, навіть попри те, що отримані висновки експертів не мають наперед встановленої сили⁷, а отже, і переваги перед іншими зібраними під час розслідування доказами.

За результатами аналізу матеріалів слідчо-судової практики ми доходимо висновку, що типовими судовими експертизами, які призначаються стороною обвинувачення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є: технічна експертиза документа (78 %), економічна

¹ Вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 27.08.2021 : справа № 527/1096/19, провадження № 1-кп/527/10/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99207533> (дата звернення: 10.01.2024).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-III>

zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 10.01.2024).

⁵ Там само.

⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 10.01.2024).

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.01.2024).

експертиза (65 %), почеркознавча експертиза (42 %) та ін. Отже, вважаємо за потрібне зупинитися саме на їх можливостях та особливостях їх призначення в досліджуваній нами категорії кримінальних правопорушень.

Як засвідчує судово-слідча практика, а також наголошено в юридичній літературі, завдяки судовим експертизам можливо встановити особу, яка вчинила те чи інше кримінальне правопорушення. За результатами проведення експертних досліджень, майже в 30 % проваджень стає можлива ідентифікація особи злочинця, тому отримані висновки відіграють важливу роль у доказуванні обставин, визначених ст. 91 КПК України (Цуцкірідзе та ін., 2021, с. 65).

Призначення експертизи у кримінальному провадженні пов'язане з реалізацією низки процесуальних дій та сукупності організаційних заходів, які пов'язані як з обранням експертної установи, якій буде доручено проведення дослідження, так і з визначенням предметного виду експертизи з урахуванням того, які питання слід з'ясувати під час дослідження, а також з іншими питаннями. До кожної із процесуальних дій та організаційних заходів висуваються певні вимоги та рекомендації, яких слід дотримуватися задля забезпечення вирішення сукупності завдань, що мають значення для органів досудового розслідування. Деякі з вимог мають універсальний характер і стосуються всіх видів експертних досліджень, а деякі висуваються щодо окремих різновидів досліджень.

Насамперед при вирішенні питання про призначення експертних досліджень слід виходити з того, чи існують для цього належні підстави. За загальним правилом, потреба в залученні експерта виникає щодо вирішення питання, яке має значення для кримінального провадження та вирішення якого неможливе без застосування спеціальних знань. Водночас це не стосується правових питань, адже законодавцем закріплено заборону щодо проведення експертних досліджень, предметний вид яких може стосуватися дослідження правових явищ (ч. 1 ст. 242 КПК України)¹.

Особливу увагу слід звертати на ті види експертних досліджень, які мають на меті з'ясування питань, що визначені законодавцем як обов'язкові підстави для призначення судових експертиз (ч. 2 ст. 242 КПК України)². Суттєва складність тут полягає в тому, що дізнавач, слідчий або прокурор змушені само-

стійно визначити вид і кваліфікацію судового експерта, якого слід залучити задля з'ясування обставин, що мають значення для розслідування, а отже, від них вимагається наявність певних знань щодо розуміння сутності принаймні загальнотеоретичних питань використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень.

Необхідною умовою застосування спеціальних знань, як слушно наголошують у спеціалізованій літературі, є неухильне дотримання вимог процесуального законодавства під час призначення експертизи, а також підготовки матеріалів до неї, її безпосереднього проведення в державних і недержавних установах або інколи й поза експертними установами (Цуцкірідзе та ін., 2021, с. 64).

На підставі узагальнення нормативних положень кримінального процесуального законодавства, особливостей розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, доходимо висновку, що до обов'язкових експертних досліджень, проведення яких слід забезпечити стороні обвинувачення, належить економічна експертиза. Така потреба зумовлена необхідністю визначення розміру завданої майнової шкоди, зокрема матеріальних збитків, у разі, коли потерпілий не надав відповідні підтверджуючі документи або не може їх визначити самостійно (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України)³.

Ще одним ключовим моментом, який слід брати до уваги під час вирішення питання про призначення судової експертизи у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із рейдерством, є обрання часу її призначення. Обов'язково слід при цьому враховувати: 1) яка слідча ситуація сформувалася на відповідному етапі розслідування; 2) чи передбачає проведення експертизи дослідження тих об'єктів, документів, речових доказів, зразків, зокрема порівняльних, які не перебувають у володінні сторони обвинувачення або ще не були вилучені під час розслідування; 3) чи впливає на потенційні об'єкти дослідження, зокрема їхній стан, факт відтермінування призначення експертного дослідження; 4) які дії має вжити сторона обвинувачення задля отримання додаткових матеріалів, потреба в дослідженні яких може виникнути під час проведення експертного дослідження; 5) який характер питань, що підлягатимуть вирішенню експертом.

Важливо також забезпечувати дотримання вимог кримінального процесуального законодавства на етапі отримання зразків і

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

документів, що будуть направлені на дослідження судового експерта. Зокрема, обшук або тимчасовий доступ до документів слід здійснювати лише на підставі відповідної ухвали слідчого судді, виконання якої також має здійснюватися виключно тією особою, котра вказана в резолютивній частині ухвали.

Щодо безпосередніх особливостей призначення тих досліджень, які ми віднесли до категорії типових, то насамперед варто зупинитися на економічній експертизі. У категорії кримінальних проваджень, розпочатих у зв'язку з виявленням ознак рейдерства, виникає потреба призначення такого її виду, як експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій, основним завданням якої з-поміж іншого є визначення «документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах»¹. Під час призначення згаданого виду дослідження важливо правильно сформулювати питання. Як засвідчує проведений нами аналіз висновків експертів, доволі часто слідчі ставлять загальні питання, наприклад при визначенні збитків не задають окремих питань щодо того, який розмір серед них становить упущена (недоотримана) вигода та понесені суб'єктом господарювання витрати.

Ретельну увагу слід приділяти тим документам, які будуть надані на дослідження судового експерта. Зокрема, для вирішення питання про розмір завданих власникам чи орендарям земельних ділянок збитків через рейдерські атаки, тобто пов'язані з посяганнями на земельні відносини, важливо з'ясувати та закріпити процесуальним шляхом, зокрема у протоколі огляду, конкретну площу тих земельних ділянок, які були незаконно оброблені й іншим чином захоплені. За потреби до такої слідчої (розшукової) дії може бути залучено спеціаліста відповідного фаху.

Із розвитком електронного документообігу перед судовими експертами постала нова проблема, що полягає в дослідженні електронних документів. Як зауважують у юридичній літературі, натепер відсутні методики прове-

дення судових економічних експертиз щодо дослідження документів, складених в електронному вигляді (Якіміва, Ткач, 2022, с. 295).

Як ми вже з'ясували, типовою до призначення під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, є технічна експертиза документа. Її предмет, як указують у науковій літературі, становлять факти й обставини, пов'язані з виготовленням документів, способом унесення змін до них, виявленням невидимих записів тощо, які встановлюються на основі спеціальних знань у галузі технічного дослідження документів (Воробей, Мельников, Волошин, 2008, с. 17).

Згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень основними завданнями судової технічної експертизи документів є: 1) визначення способу виготовлення документа; 2) установлення факту та способу зміни змісту документа (наприклад, шляхом заміни аркушів); 3) відновлення погано видимих і невидимих записів; 4) відновлення первинного вигляду документа; 5) з'ясування часу виготовлення документа; 6) ідентифікація знарядь, засобів, обладнань і матеріалів, що застосовувалися для виготовлення документа, а також його виконавця тощо².

Зважаючи на те, що рейдери доволі часто вдаються до підроблення печаток і штампів, то виникає потреба у призначенні технічних експертиз документів щодо встановлення достовірності реквізитів документів, зокрема відбитків печаток, штампів, підписів і рукописних записів. Також слідчий може вбачати потребу у вирішенні питання про спосіб нанесення відбитків печаток і штампів, їх достовірності (Шрамко, 2021, с. 182). Такі типові способи підробки підписів, як «відтворення підпису шляхом олівцевої підготовки з наступним обведенням; копіювання через копіювальний папір; копіювання передавлюванням по штрихах справжнього підпису; копіювання на просвіт; проєкційний спосіб та з використанням класичного креслярського або саморобного пантографа; вологе копіювання; застосування рельєфного кліше; використання копіювально-розмножувальної техніки, у експертів труднощі не викликають» (Ткаченко, Іванко, 2022, с. 217). Під час проведення судової технічної експертизи документів стає можливим вирішення окреслених питань.

До типових помилок слідчого, які мають місце на етапі призначення технічної експертизи документів, належать такі: 1) відсутність

¹ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 10.01.2024).

² Там само.

конкретної назви дослідження, що призначається, з одночасним наданням як рукописних записів, так і тих документів, що виготовлені друкарським або машинописним способом; 2) ненадання об'єктів, дослідження яких є обов'язковим задля вирішення питань, що поставлені на вирішення експерта або групи експертів, ненадання або надання не в повному обсязі зразків, необхідних для проведення порівняльного дослідження; 3) постановлення на вирішення експерта питань, які є не чітко сформульованими, незрозумілими, двозначними, виходять за межі спеціальних знань виконавця дослідження або вирішення яких не передбачене методикою проведення певного дослідження, неактуальних або зайвих питань щодо конкретних об'єктів; 4) надання на дослідження об'єктів, які запаковані неналежним чином або щодо яких взагалі не вжито заходів щодо їх захисту від несанкціонованого доступу або пошкодження чи знищення (Безсонна, Зубцова, 2021, с. 75–76).

Під почеркознавчою експертизою розуміють дослідження, що проводиться експертом, який наділений спеціальними знаннями в галузі судового почеркознавства, з дотриманням положень кримінального процесуального та цивільного процесуального законодавства задля встановлення фактів, фактичних обставин, що мають доказове значення у кримінальних і цивільних справах (Юзишина, 2023, с. 58). Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, найчастіше виникає потреба у призначенні цього виду дослідження задля ідентифікації особи-виконавця за підписом у документах, що стосуються офіційної фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання, правовстановлюючих документів щодо його активів тощо.

Основною помилкою, якої припускаються слідчі на етапі призначення почеркознавчої експертизи, є ненадання порівняльних зразків необхідного виду або ж надання неналежної кількості порівняльних зразків. Саме тому судові експерти наголошують, що «надання на експертизу зразків у достатній кількості, необхідної якості, безсумнівного походження та ін. є запорукою повноти проведення дослідження та надання аргументованого категоричного висновку експерта» (Брюхань, 2021, с. 116). Задля викорінення подібних помилок важливо залучати судових експертів як спеціалістів на етапі отримання зразків для експертизи або ж попередньо звертатися до них за консультаціями.

Вважаємо за потрібне також наголосити на окремих важливих аспектах оцінки отри-

маних висновків. Так, за результатами ознайомлення з висновком експерта сторони кримінального провадження повинні зважати на те, чи мала особа, яка надала експертний висновок, статус судового експерта. Особливо це стосується тих ситуацій, коли проведення експертизи доручено судовому експерту, який не є працівником державної спеціалізованої установи.

Під час оцінки тієї частини висновку експерта, в якій висвітлено опис проведених досліджень, зокрема застосованих методів, отриманих результатів та їх експертної оцінки, варто зважати на той факт, чи містять вони посилання на опубліковані методичні праці в галузі судово-експертного дослідження. У разі відсутності це є серйозною підставою для сумнівів у вірогідності та належній науковій обґрунтованості отриманих результатів. Потрібно також зважати і на той факт, що висновок експерта не є обов'язковим для особи чи органу, які проводять розслідування, а оцінюється судом на рівні з іншими доказами, зібраними під час розслідування.

ВИСНОВКИ. Група кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, включає вагому кількість злочинів і кримінальних проступків, які не обмежуються виключно тими, що передбачені розділом VII Особливої частини КК України, тобто які посягають на суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності. Вони є доволі численними, а пізнання механізму протиправної діяльності рейдерів кримінальними процесуальними засобами, зокрема шляхом проведення слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій, та в цілому процес доказування пов'язані з потребою вирішення вагомої кількості складних питань, які подекуди виходять за межі професійної компетенції представників сторони обвинувачення. Зважаючи на те, що задля реалізації розроблених рейдерських схем злочинці вдаються до вчинення кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності потерпілих осіб, установлюють корумповані зв'язки з представниками органів публічного адміністрування і правоохоронних органів, підроблюють документи, печатки і штами, використовують завідомо підроблені документи тощо, з'ясування деяких обставин злочинної діяльності потребує застосування спеціальних знань. Найбільш кваліфікованою формою застосування таких знань є судова експертиза.

Під час розслідування згаданих кримінальних правопорушень найчастіше призначаються технічна експертиза документа (78 %),

економічна експертиза (65 %), почеркознавча експертиза (42 %) та ін. Це ті типові судові експертизи, що призначаються в кожному другому кримінальному провадженні, розпочато за ознаками кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. Призначення цих судових експертиз вимагає від суб'єкта, який ініціює таку діяльність, ретельної підготовки та врахування вагомої кількості чинників, зокрема: 1) яка слідча ситуація сформувалася на відповідному етапі розслідування; 2) чи передбачає проведення експертизи дослідження тих об'єктів, документів, речових доказів, зразків, зокрема порівняльних, які не перебувають у володінні сторони обвинувачення або ще не були вилучені під час розслідування; 3) чи впливає на потенційні об'єкти дослідження, зокрема їхній стан, факт відтермінування призначення експертного дослідження; 4) які дії має вжити сторона обвинувачення задля отримання додаткових матеріалів,

потреба в дослідженні яких може виникнути під час проведення експертного дослідження; 5) який характер питань, що підлягатимуть вирішенню експертом, тощо. Окрім цього, нами узагальнено типові слідчі помилки, які мають місце на етапі призначення кожної з окреслених експертиз, важливо їх урахувати та не допускати їх повторення суб'єктами правозастосовної діяльності.

Беззаперечно, окреслена проблематика потребує подальших ґрунтовних досліджень, адже рейдери постійно вдосконалюють свої злочинні схеми. Так, із покращенням механізмів здійснення публічного адміністрування, цифровізацією діяльності багатьох державних і недержавних установ, організацій, підприємств важливим стає вироблення шляхів протидії використанню електронних методів та розробленню нових методів їх експертного дослідження.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Безсонна Т. Ф., Зубцова Л. С. Проблеми призначення технічної експертизи документів. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 72–77. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.10>.
2. Брюхань С. Ф. Проблемні питання підготовки матеріалів для проведення судово-почеркознавчих експертиз // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : матер. міжнар. наук-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.) / М-во юстиції України, Нац. наук. центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса». Харків : Право, 2021. С. 115–116.
3. Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч.-метод. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2008. 304 с.
4. Дудуров О. О., Каменський Д. В., Титаренко С. С. Кримінально-правова оцінка зловживань державних реєстраторів у контексті протидії рейдерству. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 26, № 1. С. 118–130. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211181.118>.
5. Камлик М. І., Погорецький М. А., Шеломенцев В. П. Рейдерство в Україні: сутність та засоби протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. № 17. С. 69–88.
6. Кікінчук В. В., Гусева В. О. Особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) : наук.-метод. рек. Харків : ХНУВС, 2020. 58 с.
7. Кубарев І., Бархан С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування рейдерства. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. Nr. 3 (35). S. 87–101. DOI: <https://doi.org/10.15804/ksm20220305>.
8. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) / М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С. З. Довгунь та ін. Дніпро : 7БЦ, 2021. 72 с.
9. Ткаченко Я., Іванко Є. Дослідження рукописних записів і підписів у технічній експертизі документів. *Молодий вчений*. 2022. № 1 (101). С. 215–218. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-45>.
10. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 269 с.
11. Юзішина Т. В. Проблематика проведення судово-почеркознавчої експертизи при ідентифікаційному дослідженні почерку та підписів в електронних документах. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 1 (25). С. 56–61. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-56-61](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-56-61).
12. Якіміва В. С., Ткач Н. І. Предмет, сучасні завдання та актуальні проблеми судової економічної експертизи в умовах військового часу в Україні // Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice : proceedings of the XVII International Scientific and Practical Conference (Tokyo, 2022, May 3–6). Tokyo, 2022. Pp. 293–295.
13. Fabuš M. Current development of business environment in Slovakia and Czech Republic. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2017. Vol. 5, No. 1. Pp. 127–137. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1\(10\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1(10)).

14. Kimaro J., Bukombe J., Leweri C., Kakengi V., Ntalwila J., Mwakatobe A., Lowassa A., Kilimba N., Marealle W., Lobora A., Keyyu J. Sociocultural Factors Shaping Responses to Wildlife Crop-Raiding in Communities Adjacent to Protected Areas in Southern Tanzania. *Human Ecology*. 2023. Vol. 51. Pp. 165–172. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10745-022-00373-x>.

15. Urbig D., Weitzel U., Rosenkranz S., Wittenloostuijn van A. Exploiting opportunities at all costs? Entrepreneurial intent and externalities. *Journal of Economic Psychology*. 2012. Vol. 33, Iss. 2. Pp. 379–393. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.03.003>.

Надійшла до редакції: 15.01.2024

Прийнята до опублікування: 27.03.2024

REFERENCES

1. Bezsonna, T. F., & Zubtsova, L. S. (2021). Problems of Commissioning of Technical Expert Examination of Documents. *Law and Safety*, 1(80), 72–77. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.10>.

2. Briukhan, S. F. (2021, April 15–16). *Problematic issues of preparation of materials for forensic handwriting examinations* [Conference presentation abstract]. International Science and Practice Polylogue Conference “Actual issues of forensic examination and forensics”, Kharkiv, Ukraine.

3. Dudorov, O. O., Kamenskyi, D. V., & Tytarenko, S. S. (2021). Criminal Law Assessment of Abuses of State Registrars in the Context of Counteracting Raiding. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(26), 118–130. <https://doi.org/10.33270/01211181.118>.

4. Fabuš, M. (2017). Current development of business environment in Slovakia and Czech Republic. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 5(1), 127–137. [https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1\(10\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.1(10)).

5. Kamlyk, M. I., Pohoretskyi, M. A., & Shelomentsev, V. P. (2007). Raiding in Ukraine: essence and countermeasures. *Combating Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)*, 17, 69–88.

6. Kikinchuk, V. V., & Husieva, V. O. (2020). *Peculiarities of the investigation of criminal offenses related to illegal takeover and seizure of enterprises, agricultural lands, violation of the rights of their legitimate owners (raiding): scientific and methodological recommendations*. KhNUA.

7. Kimaro, J., Bukombe, J., Leweri, C., Kakengi, V., Ntalwila, J., Mwakatobe, A., Lowassa, A., Kilimba, N., Marealle, W., Lobora, A., & Keyyu, J. (2023). Sociocultural Factors Shaping Responses to Wildlife Crop-Raiding in Communities Adjacent to Protected Areas in Southern Tanzania. *Human Ecology*, 51, 165–172. <https://doi.org/10.1007/s10745-022-00373-x>.

8. Kubariev, I., & Barhan, S. (2022). Typical Investigative Situations of the Initial Stage of Corporate Raids Investigation. *Krakovskie Studia Małopolskie*, 3(35), 87–101. <https://doi.org/10.15804/ksm20220305>.

9. Shramko, O. M. (2021). *Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs].

10. Tkachenko, Ya., & Ivanko, Ye. (2022). Study of handwritten records and signatures in technical examination of documents. *Young Scientist*, 1(101), 215–218. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-45>.

11. Tsutskiridze, M. S., Dudarets, R. M., Dovhun, S. Z. et al. (2021). *Investigation of criminal offenses related to illegal takeover and seizure of enterprises, agricultural lands, violation of the rights of their legal owners (raiding)*. 7BTs.

12. Urbig, D., Weitzel, U., Rosenkranz, S., & Wittenloostuijn van, A. (2012). Exploiting opportunities at all costs? Entrepreneurial intent and externalities *Journal of Economic Psychology*, 33(2), 379–393. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.03.003>.

13. Vorobei, O. V., Melnykov, I. M., & Voloshyn, O. H. (2008). *Technical and forensic investigation of documents*. Center for Educational Literature.

14. Yakimiva, V. S., & Tkach, N. I. (2022, May 3–6). *Subject, modern tasks and actual problems of forensic economic examination in wartime conditions in Ukraine* [Conference presentation abstract]. XVII International Scientific and Practical Conference “Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice”, Tokyo, Japan.

15. Yuzyshina, T. (2023). Problems in conducting forensic handwriting examination in the identification study of handwriting and signatures in electronic documents. *Expert: Paradigm of Law and Public Administration*, 1(25), 56–61. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1\(25\)-56-61](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2023-1(25)-56-61).

Received the editorial office: 15 January 2024

Accepted for publication: 27 March 2024

SERHII ANATOLIHOVYCH TIULIENIEV,

Candidate of Economic Sciences,

National Scientific Center

“Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute”

Ministry of Justice of Ukraine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>,

e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net

APPOINTMENT OF FORENSIC EXAMINATIONS IN THE COURSE OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO RAIDING

Establishment and development of the economic security of the state requires taking effective measures to counteract and minimise the negative impact of criminal offences that encroach on public relations in the areas of economic activity, legal activities of business entities, professional activities of public administration entities, etc. Among such criminal offences, much attention is paid to those with signs of raiding, i.e. those related to the unlawful takeover and seizure of property, assets of enterprises, institutions, organisations, corporate rights to them and other resources, encroachment on the rights of owners or authorised persons of business entities of various forms of ownership, etc. An important role in proving and clarifying the circumstances to be proved in these criminal offences is played by expert opinions. Given the insufficient elaboration of the issues related to the appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding, the purpose of the article is to define the range of forensic examinations which are appointed during the pre-trial investigation of the latter, and to clarify the specifics of their appointment. To achieve this goal, the article uses a range of general scientific methods, as well as some philosophical and special research methods, in particular, analysis, synthesis, systemic and structural method, forecasting method and dialectical method.

Based on the results of the analysis of the investigative and judicial practice of investigating criminal offences related to raiding, it has been found that the typical expert examinations which are appointed during their investigation are forensic technical examination of a document, forensic economic examination, and forensic handwriting examination. It has been generalised that they are appointed in every second criminal proceeding of the type under study.

The author identifies the factors which should be taken into account when deciding on the necessity and expediency of appointing a forensic examination during a pre-trial investigation. The article also identifies the mistakes made by the prosecution when appointing the specified types of qualified specialised investigations. Given the nature of raiders' actions, the processes taking place in society and in the professional activities of individual participants in social relations, the author outlines the prospects for further scientific research.

Key words: *criminal offence, raiding, forensic examination, business entity, seizure and takeover of an enterprise, forensic economic examination, forensic handwriting examination, technical examination of a document.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Тюленєв С. А. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112–122. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.

Citation (APA): Tiulieniev, S. A. (2024). Appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding. *Law and Safety*, 1(92), 112–122. <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10>.